

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

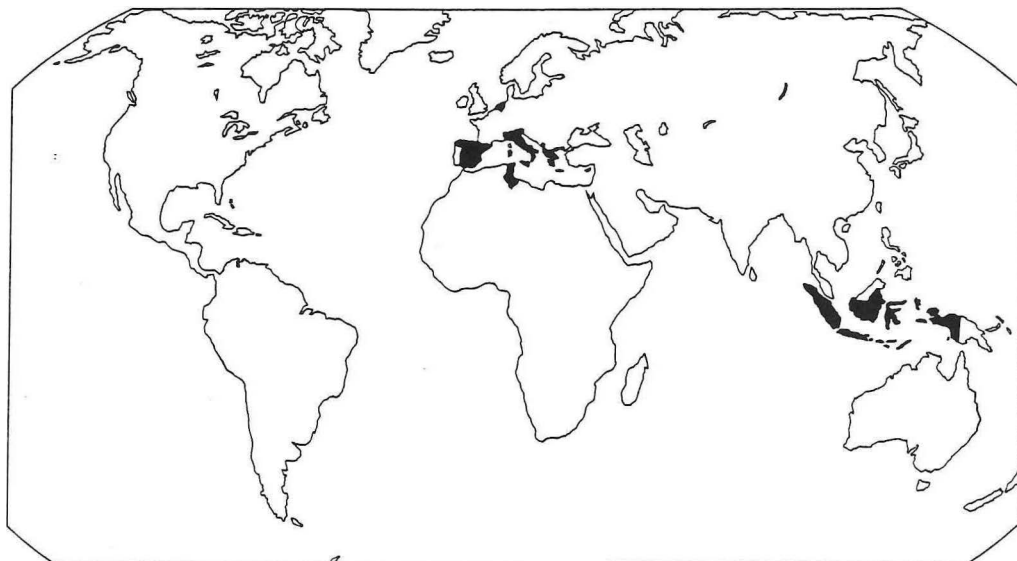
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

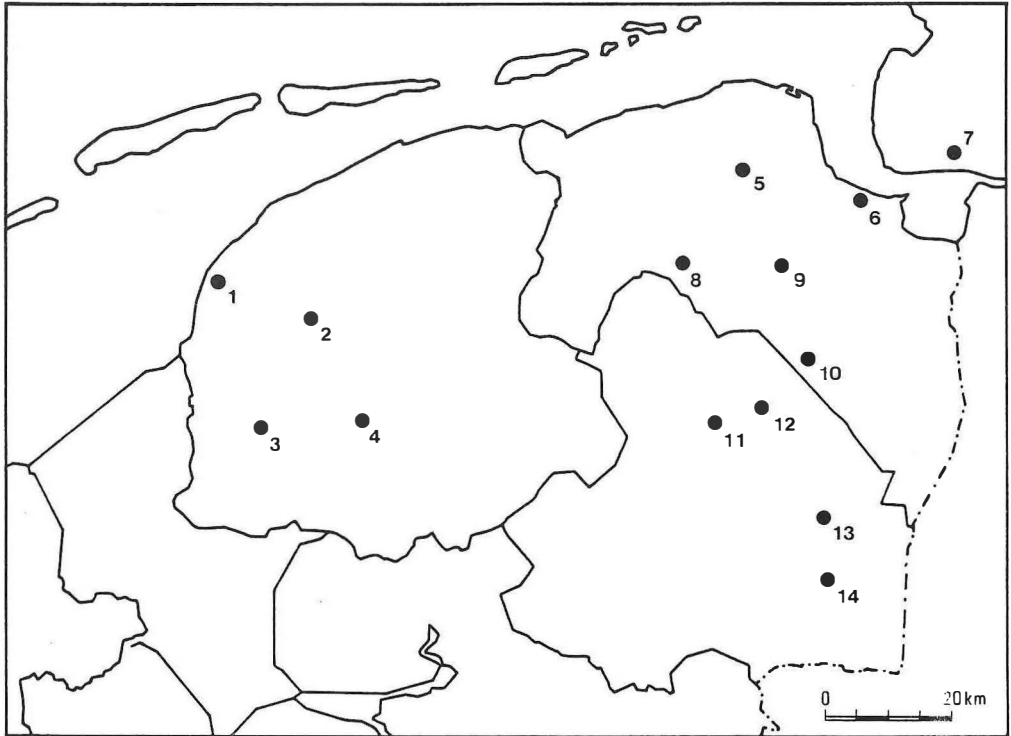
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER	
Middeleeuwse adelsuizen in Friesland	120
P. BAKS	
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577	125
B. HAVINGA & A. UFKES	
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen	130
A.F.L. VAN HOLK	
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw	134
P.B. KOOI	
Een brief met gevolgen	139
D.C. BRINKHUIZEN	
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland	143
S. BOTTEMA	
Het lam gods is een Fries melkschaap	148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK	
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)	151

DE OPGRAVINGSCAMPAGNE 1993 IN HELLENISTISCH HALOS

Y. Dijkstra

Inleiding: de huizen van Halos

Eén van de onderwerpen die bij het onderzoek van Hellenistisch Halos bijzondere aandacht krijgen zijn de gewone woonhuizen. Het onderzoek van deze huizen leert ons iets over het leven van alledag in een Griekse stad uit de periode 300-260 v.Chr.

Halos vormt een zeer geschikt object voor een dergelijk onderzoek omdat de stad maar zeer kort bewoond is, omdat er geen latere bebouwing over de Hellenistische huizenblokken heeft plaatsgevonden en omdat de archeologische resten tot een aantal jaren geleden vrijwel onaangetast zijn gebleven. In veel gevallen steken de muurresten van de huizenblokken nog boven het maaiveld uit.

Helaas is deze situatie door moderne landbouwtechnieken en met behulp van E.G.-subsidies de laatste 15 jaar drastisch verslechterd. Daarom wordt sinds 1984 om de paar jaar telkens één van de nog intact huizen opgegraven.¹ Deze huizen maken deel uit van 64 woonblokken met in totaal 1440 percelen.

Qua afmetingen zijn in grote lijnen twee groepen huizen te onderscheiden: kleine met een oppervlak van ca. 12,5x12,5 en grote van ca. 15x15 m (Reinders, 1988). Het huis dat nu is opgegraven is het vijfde uit de benedenstad en behoort tot de categorie grote huizen.

De campagne van 1993

De opgraving werd in de periode mei-juli 1993 uitgevoerd door studenten en archeologen uit Nederland, Griekenland en Nieuw-Zeeland.²

Technisch gezien verliep de opgraving zoals in de voorgaande campagnes: na het blootleggen van zoveel mogelijk stenen van

de fundering is het huis per vertrek opgegraven (fig. 1). De stratigrafie is eenvoudig. Een bovenlaag met verweerde scherven, een laag met resten van de ingestorte dakconstructie en daaronder de inventaris van het huis, liggend op een vloer van keitjes of gestampte leem. Vondsten worden per kamer en per laag exact ingetekend op veldtekeningen, schaal 1:20. Van de muurresten is aan het eind van de opgraving een aparte overzichtstekening, schaal 1:20, gemaakt met behulp van een tekenapparaat, de *Feldpantograph*.

Er zijn zeer duidelijke verschillen tussen de verschillende vertrekken in vloerconstructie, vondsten en grondsporen waargenomen. De vertrekken zijn gegroepeerd rond een (woon)kamer of *oikos* met een vlakke vloer van gestampte leem en een haardplaats. De haardplaats is ca. 1,5x1 m groot en opgebouwd uit stenen platen van 'poros', een zachte kalksteensoort. Hetzelfde materiaal is ook gebruikt voor de drempels van diverse vertrekken (fig. 3). In en rond de haard werden as, verbrande leem, ijzere voorwerpen en beroete stukken van kookpotten aangetroffen. In de *oikos* werd verder in verband met de fundering een platte steen aangetroffen die als basis voor een trap kan worden geïnterpreteerd. In de hoek naast deze steen werden stukken van voorraadpotten en in de tegenoverliggende kamerhoek een groot aantal weefgewichten gevonden.

Vanuit de *oikos* had men toegang tot enkele zijvertrekken, ook met een lemen vloer, waarin resten van (soms zeer grote) voorraadvaten (amforen en *pithoi*) werden aangetroffen. In één van deze kamers werden niet de *pithoi* maar wel de kuilen waarin ze gestaan hebben ontdekt. Blijkbaar heeft men na het verlaten van het huis de dure en nog bruikbare voorraadvaten meegenomen.

De rest van het huis bestaat uit een drietal kleinere kamers die vanuit een gang te bereiken waren. Het einde van deze gang lijkt in een latere verbouwing met een muur te zijn dichtgezet.

Hier had men toegang tot een vrij grote binnenplaats op het zuiden. Deze was niet (geheel) overdekt, want hier zijn praktisch geen dakpannen aangetroffen. Er was een plaveisel van vrij grove stenen aanwezig. Het belangrijkste grondspoor op de binnenplaats bestaat uit een ronde put van tenminste 1 m doorsnede en enkele meters diepte, aan de binnenzijde bekleed met dakpannen. Vanuit de *oikos* loopt een soort goot, waarschijnlijk ook met dakpannen bekleed, naar deze put. Gezien de geurende, groenig gekleurde inhoud zal deze put zeker in zijn laatste fase als een soort beerput gediend hebben.

Bijzondere vondsten

Er is een schat aan vondsten geborgen, meestal gewone gebruiksvoorwerpen, waar-

door veel antwoorden op de vraag naar het hoe en wat van het dagelijks leven in Hellenistisch Halos te geven zijn. Aardewerk is de grootste categorie, zeer vaak bestaand uit in elkaar gedrukte, maar (vrijwel) complete potten.

Tevens is een 36-tal bronzen en zilveren munten aangetroffen. Dat is het grootste aantal tot nu toe in een huis in Halos gevonden. Een groot deel is in de stad zelf geslagen (mond. med. prof.dr. H.R. Reinders).

Wetenschappelijk minstens zo belangrijk is de categorie overige metalen voorwerpen. Spijkers, messen, sloten, meubel- en deurbeslag en allerlei huishoudelijk gerei, zowel van ijzer als van brons geven het beeld van een complete inventaris.

Tijdens de opgraving is tevens het in eerdere campagnes opgegraven botmateriaal archeozoologisch onderzocht door Dr. W. Prummel (BAI). In tegenstelling tot wat eerder gedacht werd hebben de opgravingen in Halos veel goed geconserveerd botmateriaal opgeleverd, ook veel kleinere resten en schaaldieren, vooral afkomstig uit

Fig. 1. Impressie van de opgraving na het blootleggen van de eerste muurresten.

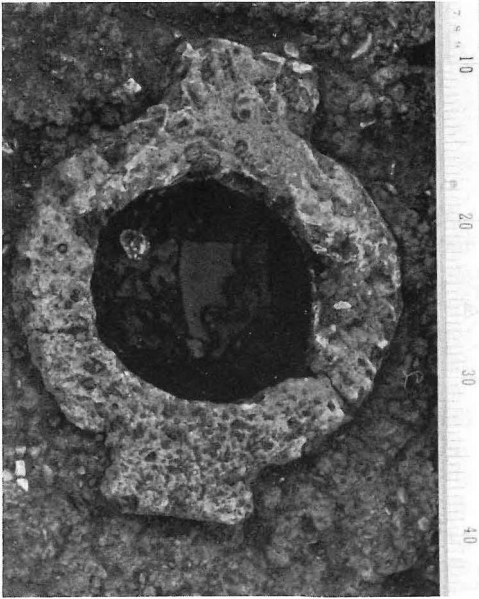

Fig. 2. Stenen pot met huisoffer.

afvalhopen op de binnen-plaatsen. Monsters uit de inhoud van de beerput worden nog apart onderzocht.

Het meest spectaculair zijn enkele vondsten uit de *oikos*. Naast de trapfundering bleek namelijk een platte kalkstenen plaat te liggen met een inscriptie 'EPIDOSIS'. De betekenis hiervan is op dit moment nog niet duidelijk. Verder is naast de haardplaats een stenen pot (net als de haard zelf van 'poros' gemaakt) aan het licht gekomen met daarin een bot, een schelp, een scherf en twee spiraalvormig gekronkelde slangefiguren, de één van ijzer en de ander van zilver (fig. 2). De vondst bevond zich in een kuil die deels onder de haard doorliep en daarom eerder gegraven moet zijn.

Het geheel wordt geïnterpreteerd als een huisoffer. Een beschrijving van de stenen pot met inhoud, alsmede van het bijbehorend ritueel is tot in detail bekend uit klassieke schriftelijke bron, maar voor zover bekend nog nooit in archeologische context aangetroffen (mond. med. drs. M. Haagsma).

De opgraving heeft waardevolle gegevens opgeleverd, vooral wat betreft indeling en typologie en het gebruik van het huis.

Naar aanleiding van de voorgaande opgravingen in Halos werd geconcludeerd dat het moeilijk was standaard-huistypen te onderscheiden zoals door Hoepfner & Schwandner (1986) beschreven zijn. Mede vanwege de ingewikkelde stratigrafie in andere Griekse steden was het moeilijk vast te stellen welke onderdelen van de huizen nu precies in de vergelijking een rol moesten spelen (Reinders, 1989).

Het huis dat nu is opgegraven heeft echter zeer veel kenmerken van het enkele honderden jaren oudere 'Herdraum'-huistype in Kassope. Hoepfner & Schwandner (1986) geven op p. 111 van hun boek een reconstructietekening die zeer veel gelijkennis vertoont met hetgeen nu in Halos is aangetroffen. De overeenkomsten liggen zowel in de indeling van het huis (een *oikos* met zijvertrekken, voorraadkamers, binnenplaats) als in een aantal opmerkelijke details (haardplaats, trapfundering, vlakke lemen vloer van de *oikos*, voorraadpotten onder de trap en weefgetouw in de tegenoverliggende hoek van het vertrek). Uitgaande van de veronderstelling dat er inderdaad een trap aanwezig is geweest is het daarmee ook aannemelijk dat het huis een verdieping heeft gehad.

Overigens zijn ook nu weer aanwijzingen gevonden dat in de 40 jaar dat Halos bewoond is geweest verbouwingen van het huis hebben plaatsgevonden. En net als in de voorafgaande Klassieke periode in Kassope blijft de constatering overeind dat er qua indeling veel verschillen tussen de huizen zijn. Blijkbaar was de planning en bouw van de huizenblokken centraal geregeld, maar hadden de individuele bewoners de vrijheid om binnen de muren van het casco een eigen indeling te kiezen.

De beerput, afvalhopen en botten zullen in combinatie met surveys en palynologisch onderzoek in de omgeving de nodige informatie over de voedselvoorziening van de stad Halos geven.

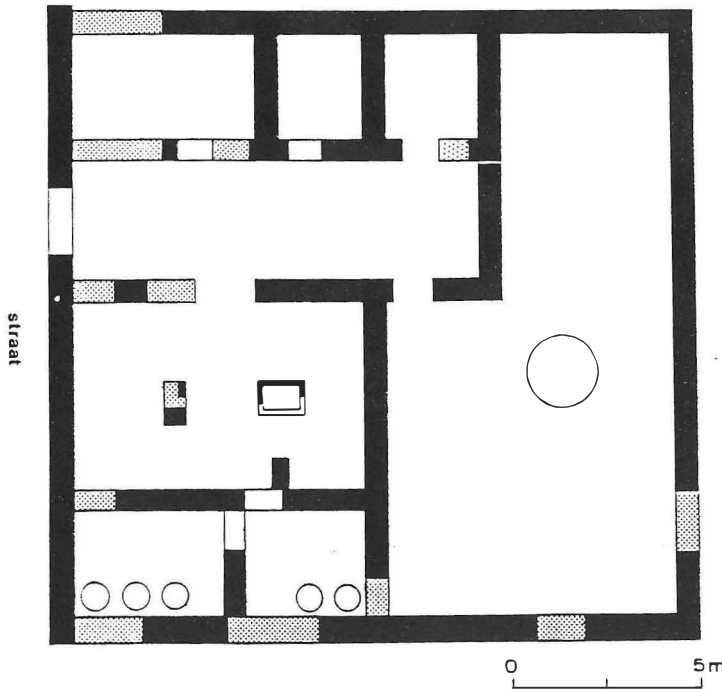

Fig. 3. Schematische weergave van de opgegraven fundamente. Ontbrekende maar aan te vullen delen zijn gerasterd, drempels zijn wit gelaten.

De vondst van een relatief groot aantal munten, een steen met inscriptie en het huisoffer onder de haard vormen daarbij toegiften die maken dat we van een geslaagde opgravingscampagne kunnen spreken.

Summary

Some remarkable discoveries were made during the 1993 excavation campaign in Hellenistic Halos (Greece). For the first time it was possible to define an excavated house as a large, oikos-type 'Herdraum' house according to the typology of Hoepfner & Schwandner (1986). In this house a stone-lined hearth and associated with it a stone vessel with the remnants of a house-offering were found. This particular offering ritual was until now only known from literary sources.

The excavation also proved to be promising for future research because of the presence of a well-preserved cesspit, many

bones and metal household objects.

Noten

1. Het onderzoek wordt uitgevoerd door het Archeologisch Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen. Het vindt plaats onder auspiciën van het Nederlands Instituut te Athene, en in nauwe samenwerking met en onder toezicht van de Eforie van de Griekse Archeologische Dienst te Volos (Thessalië).
2. De deelnemers aan de opgraving van 1993 waren: M. Bijlsma, L. ten Cate, Y. Dijkstra, M. Haagsma, S. Hijmans, M. Huisman, J. Landskroon, B. Mulder, Y. Oosthof, W. Prummel, H.R. Reinders, A. Stamuli, F. Veenman, M.J. Versluys en B. Yates.

Literatuur

- Reinders, H.R., 1988. *New Halos: a Hellenistic town in Thessalia, Greece*. Utrecht.
- Reinders, H.R., 1989. Het onderzoek van een huis in Hellenistisch Halos. *Paleoaktueel* 1, pp. 48-53.
- Hoepfner, W. & E.L. Schwandner, 1986.